

**Hakemi Use 2008 Yılı Kazılarında Keşfedilen Geç Assur Dönemi
Mezarları**

Halil TEKİN*

Öz

Dicle Nehri üzerine inşa edilmekte olan Ilısu Barajı göl suları altında kalacak kültür varlıklarını kurtarma projesi çerçevesinde kazılan ve bir höyük yerleşimi olan Hakemi Use, Diyarbakır ili, Bismil ilçesi sınırları içinde yer almaktadır. 2001 yılından beri Hacettepe Üniversitesi'ne mensup bir ekip tarafından yürütülen kazılar sonucunda yerleşimde üç ana dönemin varlığı saptanmıştır: Geç Neolitik, Geç Tunç Çağ ve Geç Assur/Erken Demir Çağ. Hakemi Use'deki kazılarda Geç Assur döneminden sonra yerleşimin terk edildiği saptanmıştır. Kuzey Irak'ta, Musul şehrinin güneyinde Dicle Nehri kıyısında bulunan ve Yukarı Mezopotamya'da MÖ 2. binyılda siyasal bir güç haline gelen Assur'un gerçek anlamda imparatorluğa dönüşmesi MÖ 883 yılında II. Assurnasirpal'in tahta geçmesiyle başlamıştır. Araştırmacılar tarafından Assur tarihi Erken Assur, Orta Assur ve Geç Assur olmak üzere üç ana döneme ayrılmakta; gücün zirveye çıktığı, sınırların batıda Akdeniz; güneyde Mısır; doğuda Zagros Dağlarına kadar uzandığı büyük imparatorluğun kuzey sınırını Yukarı Dicle Vadisi oluşturmaktadır. Yukarı Dicle Vadisi bugün de oldukça bereketli toprağıyla ve en önemlisi zengin mineral yataklarıyla ülkemizin önemli yörelerinden birini oluşturmaktadır. Tarihsel süreç içinde yörenin bu zenginliği pek çok topluluğun ilgisini çekmiş ve tarihöncesi dönemlerden itibaren kesintisiz iskân edilmiştir. Görece doğal zenginliklerden yoksun olan Assurluların ilgisi, bu nedenlerden ötürü bölge üzerinden hiç eksilmemiştir. MÖ 13 yüzyıldan başlayarak Assur kralları Yukarı Dicle Vadisi ile daha yoğun ilgilenmeye başlamış; özellikle, Geç Assur dönemi olarak anılan Assur İmparatorluk döneminde Yukarı Dicle Vadisi tamamen Assur'un etkisi altına girmiştir. Assur devleti bölgedeki etkisini pekiştirmek için savaşlarda tutsak ettikleri uzak coğrafya insanlarını buraya zorla yerleştirmiş ve onların ülke tarımına katkısını arttırmak için kolonyal bir sistem kurmuştur. Çivi yazılı belgelerden elde edilen veriler sayesinde bu sistem hakkında bilgiye ulaşmak mümkün olmaktadır. Assur İmparatorluğu Yukarı Dicle Vadisi'nde oluşturduğu tarıma dayalı kolonyal sistemi başarılı bir şekilde yürütmek için başkenti Tushan olan bir

---

* Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, htekin@hacettepe.edu.tr

eyalet oluşturmuş; küçük ölçekli köy tipi yerleşimleri de bu merkeze bağlayan sıkı bir bürokratik sistem meydana getirmiştir. Hakemi Use’de gerçekleştirilen kazılarda gün ışığına çıkartılan arkeolojik veriler ışığında burasının yazılı belgelerde söz edilen ve başkent Tushan’a bağlı küçük köylerden biri olduğu anlaşılmıştır. Henüz çivi yazılı bir belge ele geçmediğinden o dönemdeki adını bilemememize karşın; özellikle mezarlarda ele geçirilen arkeolojik buluntular yerleşimin Assur kültür coğrafyası ile sıkı bir bağlantısı olduğunu ortaya koymaktadır. Kaliteli Assur seramiği bu ilişkinin en somut kanıtını oluşturmaktadır. Bu makalede 2008 yılı kazılarında gün ışığına çıkartılan ve Geç Assur dönemine tarihlendirilen dört adet basit toprak mezar ve buluntuları tanıtılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: seramik, mezar, Assur, Geç Assur dönemi, çanak-çömlek

Abstract

Hakemi Use is excavated within the salvage project of the Ilisu dam to be constructed on the Tigris River. The site is in the vicinity of Bismil in the eastern part of the Province of Diyarbakır. The excavations carried out by a team from Hacettepe University from 2001 onwards brought out three main periods: Late Neolithic Period, Late Bronze Age and Late Assyrian Period/Early Iron Age. It is also found out that the site is abandoned after the Late Assyrian Period. Assyria which is located in the Northern Iraq, at the Tigris region to the south of Mosul became a political power during the 2nd Millennium BC. The development of Assyria to an empire is dated to 883 BC, during the reign of Assurnasirpal II. Assyrian period is divided into three main periods – Early Assyrian, Middle Assyrian and Late Assyrian. During its most powerful period the boundaries of the empire extended from the Mediterranean in the west and Egypt in the south, to the Zagros Mountains in the east and the Upper Tigris region in the north. Today the Tigris valley is also a fertile region, and possesses rich mineral ore beds. This richness attracted the attention of several communities throughout the historical sequence, and the region has been settled since the prehistoric periods. Hence, the extractive Southeastern Anatolia was always attractive for Assyria; from the 13th century BC onwards Assyrian kings are particularly interested in the Upper Tigris region which has been the domain of Assyria during the Late Assyrian Period. According to cuneiform sources, Assyrian kings deported several communities from different regions to Southeastern Anatolia, in order to colonize the region. The colonists constituted an agricultural system composed by small villages, organized under the province center Tushan by means of a firm bureaucratic administration. The archaeological data uncovered at Hakemi Use point to a small village settlement affiliated to Tushan. The lack of cuneiform sources prevent us from finding out the name of this small village, however, the archaeological findings from the graves, such as the high quality of the Assyrian pottery, point to strong relations of the inhabitants with Assyrian cultural geography. This article deals with four simple earthen graves uncovered in 2008, and their goods dating to the Late Assyrian Period.

Key Words: ceramic, grave, Assyria, Late Assyrian Period, pottery

Giriş

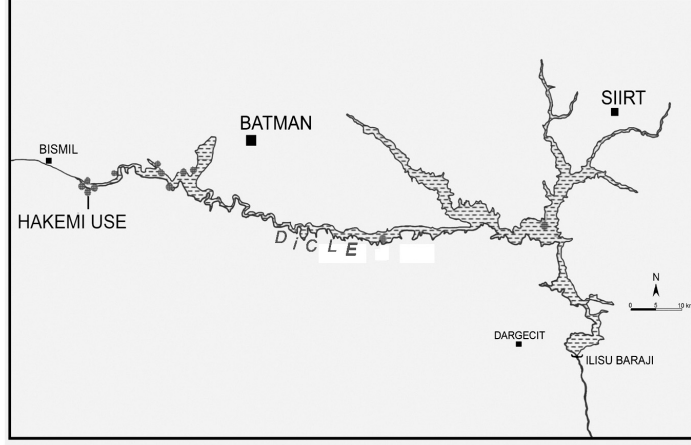
Dicle Nehri üzerine inşa edilmekte olan Ilısu Barajı göl suları altında kalacak kültür varlıklarını kurtarma projesi kapsamında yürütülmekte olan Hakemi Use kazıları, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün maddi katkılarıyla Diyarbakır Müze Müdürlüğü başkanlığında Hacettepe Üniversitesi'ne mensup bir ekip tarafından 2001 yılından beri yürütülmektedir (Resim 1). Hakemi Use kültür dolgusu içinde ana katman Geç Neolitik döneme (MÖ 6100-5950) aittir. Mezopotamya tarih öncesinin ilk boyalı seramik grubunu oluşturan ve arkeoloji literatüründe ilk ele geçirildikleri merkezlerden hareketle Hassuna ve Samarra boyalıları şeklinde bilinen seramiğin bolca bulunduğu tabakalardan sonra yerleşimde iskân ani bir şekilde kesilmiştir. Bugüne kadar kazılarda bunun gerçek nedenini açıklayan bir bulguya rastlanmamıştır. Geç Neolitik dönemde varlığı saptanan beş yapı katında herhangi bir saldırı veya yangın izi bulunmamaktadır. Höyük, uzun bir süre sonra Geç Tunç Çağı sonunda tekrar iskân edilmiş; kesintisiz bir sürecin sonunda Assur İmparatorluğu'nun MÖ 7. yüzyıl sonunda yıkılmasıyla birlikte bir daha gelmemek üzere terk edilmiştir. Höyük bir şahsın özel mülkiyeti içinde yer aldığından, üzerinde uzun yıllardan beri makineli tarım yapılmaktadır. İş makinelerinin yol açtığı tahribattan rastlantı sonucu kurtulan Geç Assur dönemine ait taş örgülü duvar ve döşemeler, Hakemi Use'de bu döneme ait mimari kalıntıları oluşturmaktadır. Söz konusu mimari kalıntının altında bu döneme ait basit toprak mezarlara rastlanmıştır. Geçmiş yıllarda gerçekleştirilen kazılarda buna benzer basit toprak mezarlar yerleşim içinde bulunmuştur. Söz konusu mezarlarda pişmiş toprak kapların yanında çeşitli metal ve taştan yapılmış süs eşyasına rastlanmıştır. Bu makalede 2008 yılı kazılarında gün ışığına çıkartılan ve Geç Assur dönemine tarihlendirilen 4 mezar tanıtılmakta ve bunlardan hareketle yerleşimin Geç Assur dönemindeki iskânın varlığı vurgulanmaktadır.

Konum

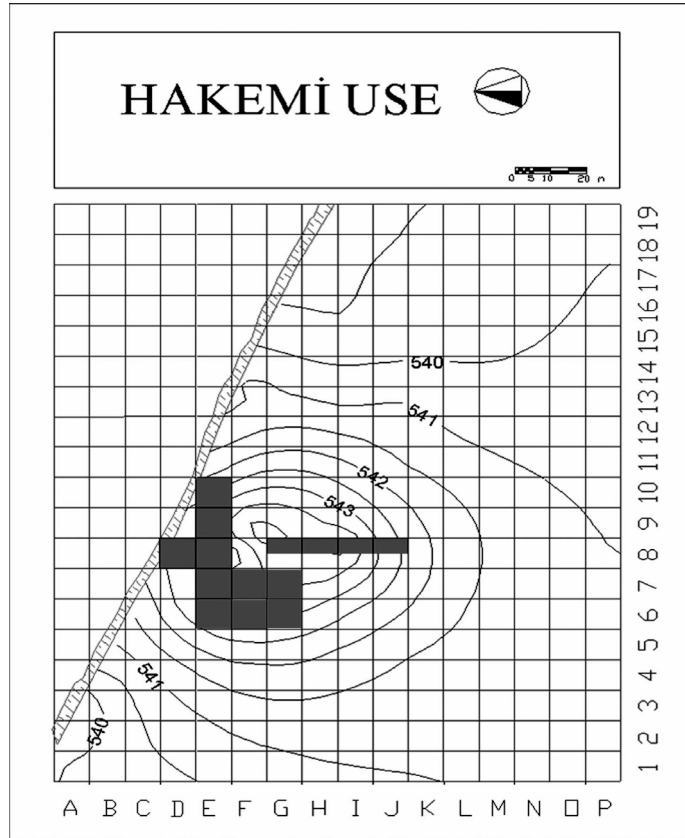
Hakemi Use, Diyarbakır ili, Bismil ilçesi, Tepe beldesi sınırları içinde yer almaktadır. Dicle Nehri'nin eski yatağının sağ kenarında bulunan höyük, yaklaşık 120m çapında ve 4m yüksekliğindedir. Yörenin en büyük boyutlu yerleşimlerinden Üçtepe'nin yaklaşık 30km doğusunda yer alan Hakemi Use, Assur'un eyalet merkezi Tushan olasılığı kuvvetle muhtemel olan Ziyaret Tepe'nin de 3km batısında bulunmaktadır. Günümüzde Bismil ilçe merkezini Tepe beldesine bağlayan asfalt yolun 200m solunda bulunan yerleşim, uzun yıllar üzerinde pamuk ekilen bir tarlanın parçası konumundadır.

Geç Assur Dönemi Mezarları

Bu makalede irdelenen ve 2008 yılı kazılarında gün ışığına çıkartılan dört basit toprak mezar G6, G7 ve F6 açmalarında bulunmuştur (Resim 2). Söz konusu mezarlar evlerin tabanları altında saptanmış olup M-233, M-238, M-259 ve M-262 kodlarıyla adlandırılmıştır.

Resim 1. Ilisu Barajı göl dolum alanı

Resim 2. Hakemi Use'nin topoğrafik planı

M-233

G7 Açması'nın güney profili yakınlarında bulunan mezardaki iskelet oldukça kötü durumda ele geçirilmiştir (Resim 3). Bir bebeğin gömülü olduğu mezarda sadece kafatasına ait bazı parçalar günümüze ulaşmış olduğundan, bireyin yatış yönü tespit edilememiştir. Kafatasının üzerinde yer alan bir vazo, mezara bırakılan tek arkeolojik buluntuyu oluşturmaktadır (Katalog 1).

Ağız kısmı eksik olarak mezara konulmuş ve hızlı dönen çarkta üretilmiş bu vazo, ince bir işçiliğe sahiptir (Resim 4; Resim 12: 2). Dışa doğru açılan ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu vazonun şişkin gövdesi küçük bir halka diple sonlanmaktadır. Kızıl sarı renkli hamurunun içinde az miktarda kireç tanesi mevcuttur. Dış yüzeyinde çark izlerine paralel olarak düzleştirme izleri seçilebilmektedir. 3mm kalınlıktaki cidarın renginden ve dokusundan, yüksek ısıda ve yeterli sürede pişirildiği anlaşılmaktadır.

M-238

F6 Açması'nın güney profilindeki mezarda 30 yaşlarında erkek bireye ait bir iskelet ortaya çıkartılmıştır (Resim 5). Ayaklarının alt kısmı açma profilinin içinde kalan birey, kuzey-güney yönünde gömülmüş; baş ve gövdesinin üst kısmı batıya doğru yönlendirilmiştir. Kolları karın hizasında dirsekten bükülmüş şekilde tespit edilen bireyin baş kısmında üç ve kalçanın sağ tarafında bir adet olmak üzere toplam dört kap, mezar eşyası olarak bulunmuştur. Bu kaplardan yayvan tabak biçimli olanın üçte ikisi

Resim 3. Mezar M-233

Resim 4. M-233'de ele geçirilen vazo

eksik ve oldukça küçük parçalar halinde ele geçirildiğinden tümlene imkânı olamamıştır. Diğer üç kap ise kısmen iyi durumdadır. Mezara bırakılan kaplar iskeletin baş kısmını çevreleyecek şekilde yerleştirilmiştir. Ense kısmına dayandırılan düğme dipli iri vazo ile yüz hizasına gelen ve yüzü tamamen kapatan çanak, âdetâ kafatasını sıkıştırmış olup başın üst kısmına bırakılan ikinci bir düğme dipli kap başı çevreler durumdadır. Söz konusu iki düğme dipli kabın mezara dik olarak yerleştirilmiş olması, içlerinin dolu olduğu fikrini akla getirmektedir. Kapların içinde çıplak gözle ayırt edilebilen bir maddeye rastlanmamıştır.

Resim 5. Mezar M-238

İskeletin kalça hizasında ele geçirilen ve aynı zamanda bu kaplardan en irisi olan derin çanak, yan yatmış şekilde bulunmuştur (Katalog 2). El yapımı ve nispeten itinasız üretilmiş olan bu kap üzerinde ısıdan kaynaklanan iz görülmekle birlikte, gerek dış yüzündeki düzleştirilme izleri ve gerekse kap yaş iken yüzeye uygulanmış olan ve yer yer görülebilen tarak bezeme, bu kabın mutfak kaplarından olamayacağını düşündürmektedir (Resim 6; Resim 13: 3). Anılan kabın da içinde çıplak gözle ayırt edilebilen herhangi bir maddeye rastlanmamıştır.

Resim 6. M-238'de ele geçirilen çanak

Kafatasının üst kısmında, alnın sağ tarafında dik durumda bulunan düğme dipli bardağın ağız kısmı, kullanımdan dolayı çok aşınmış ve erimiş olduğundan, nasıl sonlandığı anlaşılammaktadır (Resim 7; Resim 13: 1). Yumurta gövdeli kabın alt kısmında küçük bir memecik bulunmaktadır (Katalog 3). Açık kırmızı kahverengi hamurunda katkı maddesi olarak yoğun saman dışında, az miktarda kireç tanesi de görülmektedir. Çarkta biçimlendirilen bardağın dış yüzünde çok hafif bej renkli astar izi seçilebilmektedir. Kabın üst kısmına, boynun hemen altında küt uçlu bir aletle çok da itinalı olmayan küçük bir çarpı işareti yapılmıştır.

Resim 7. M-238'de ele geçirilen memecikli vazo

Resim 8. M-238'de ele geçirilen memecikli vazo

İskeletin ensesinin arkasında yer alan iri boyutlu memecikli vazo tam olarak ele geçmiştir (Resim 8; Resim 13: 2). İçe dönük ve kalınlaştırılmış ağız kenarlı, uzun silindirik boyunlu, hafif keskin karınlı vazunun alt kısmı iri bir memecik şeklinde son bulmaktadır (Katalog 4). Açık kahverengi hamuruna katkı maddesi olarak saman ve kireç taneleri katılmıştır. Vazonun yüzeyinde pişme sırasında ısıdan kaynaklanan alacalanma oluşmuştur.

M-259

G6 Aşamı'nın batı profilinde taban altında ortaya çıkartılan mezara yaklaşık 40-45 yaşlarında erkek bir birey sırt üstü yatar vaziyette gömülmüştür (Resim 9). Kuzey-güney doğrultusunda ve dorsal gömülmüş bireyin yüzü doğuya dönmüş durumda; elleri göğüs hizasındadır.

Bireyin ayak kemikleri kısmen erimiştir. Kafatasının üst kısmında ve yaklaşık 15cm uzaklıkta dik durumda yer alan bir kandil (Katalog 5), bireyin yanına bırakılan tek arkeolojik eserdir. Kandil oldukça itinalı bir işçilik göstermektedir (Resim 10; Resim 12: 3). Çarkta üretilip daha sonra elle son şekli verilmiş olan kandil, iki kısımdan oluşmaktadır. Üst kısmı yonca ağız şeklinde olan buluntu, üç boğumlu silindirik bir kaideyle altta daha geniş bir çanağa tutturulmuştur. Kalınlaştırılmış ağız kenarlı olan alttaki çanağın dip kısmı zeminde dik durabilmesi için içi boş bir kaide şeklinde yapılmıştır. Oldukça itinalı bir işçilik gösteren açık kahverengi hamuruna katkı maddesi olarak az miktarda kum katılmıştır. Kap yüzeyinde ateş izine veya kandil olarak kullanıldığına işaret edecek bir islenmeye rastlanmamıştır. Bu nedenle bu tip kaplar gündelik işlerde kullanmak için değil, sadece mezara bırakılmak amacıyla yapılmış ve daha çok yer altını aydınlatma maksadıyla ve soyut anlam taşıyan kaplardan olabileceği akla gelmektedir.

Resim 9. Mezar M-259

Resim 10. M-259'da ele geçirilen kandil

M-262

G6 Açması'nın güney profili içinde ortaya çıkartılan mezar yeni doğmuş bir bebeğe aittir. Yüzeeye yakın olduğundan mezardaki bireyin kafatasına ait sadece birkaç kemik ele geçirilmiştir. Bu nedenle; yatış yönü veya biçimi gibi, mezarla ilgili ayrıntılı bilgi elde edilememiştir. Mezarda oldukça kaliteli işçilik gösteren Geç Assur döneminin karakteristik kap formlarından memecikli/düğme dipli bir bardak ele geçirilmiştir (Katalog 6).

Resim 11. M-262'de ele geçirilen memecikli vazo

Dışa doğru açılan basit ağız kenarı yer yer erimiş ve kırılmıştır (Resim 11; Resim 12: 1). Silindirik gövde aşağıya doğru daralmakta ve küçük bir memecik/düğme ile sonlanmaktadır. Alçıyla onarılan bardağın pembemsi hamuru yoğun saman katkılıdır. İyi pişirilmiş bardağın dış yüzeyinde dikey düzeltme izleri belirgindir.

Hakemi Use mezarlarında ortaya çıkartılan seramik içinde yer alan ve İngilizce literatürde “nipple based goblet” adı verilen kaplar, Türkçe yayınlarda “memecikli” veya “düğme dipli” kaplar olarak tanımlanmaktadır. Assur’un çekirdek bölgesinde (Hausleiter, 1999, fig. 10a; fig. 15a) açığa çıkartılanların kalitesi Hakemi Use örnekleri ile karşılaştırıldığında, Hakemi Use vazolarının işçiliği Nimrud/Kalhu örnekleriyle yarışır niteliktedir. Nusaybin yakınlarındaki Girnavaz kazılarında çok sayıda bulunan ve Assur Saray Seramiği içinde değerlendirilen vazolardan (Şenyurt, 1988, s. 281, levha I, IV) Üçtepe’de de Geç Assur dönemi tabakalarında bulunmuştur (Koroğlu, 1998, s. 51, Resim 9: 1-10). Üçtepe kazı ekibi tarafından Bismil civarında 1980’lerin sonunda gerçekleştirilen yüzey araştırmasında Kazancı (Koroğlu, 1998, s. 59, Resim 13: 11), Murattaşı (Koroğlu, 1998, s. 57: Resim 12: 8) ve Usotepesi’nde¹ (Koroğlu, 1998, s. 60: Resim 12: 7) memecikli/düğme dipli vazo parçaları toplanmıştır.

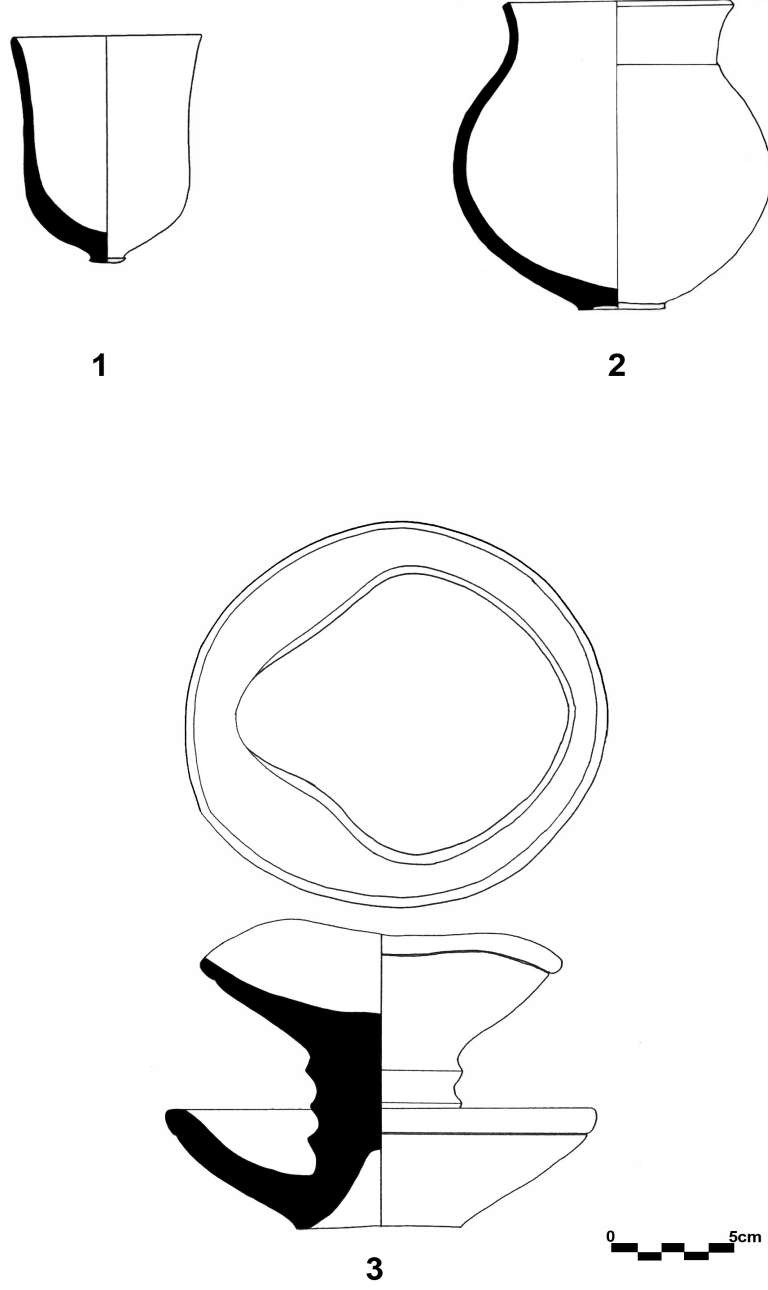
Hakemi Use Geç Assur dönemi mezarlarında ele geçirilen ve literatürde “saucer lamp” şeklinde adlandırılan kandillerden Assur İmparatorluğunun başkentlerinden biri olan Nimrud/Kalhu’da Fort Salmanassar olarak isimlendirilen askeri alanın 5 nolu odasında 16 adet bulunmuştur (Oates, 1959, s. 106, Pl. XXXIX). Benzer kandiller Assur kazılarında da ele geçirilmiştir (Hausleiter, 1999, s. 36).

Tarihlendirme

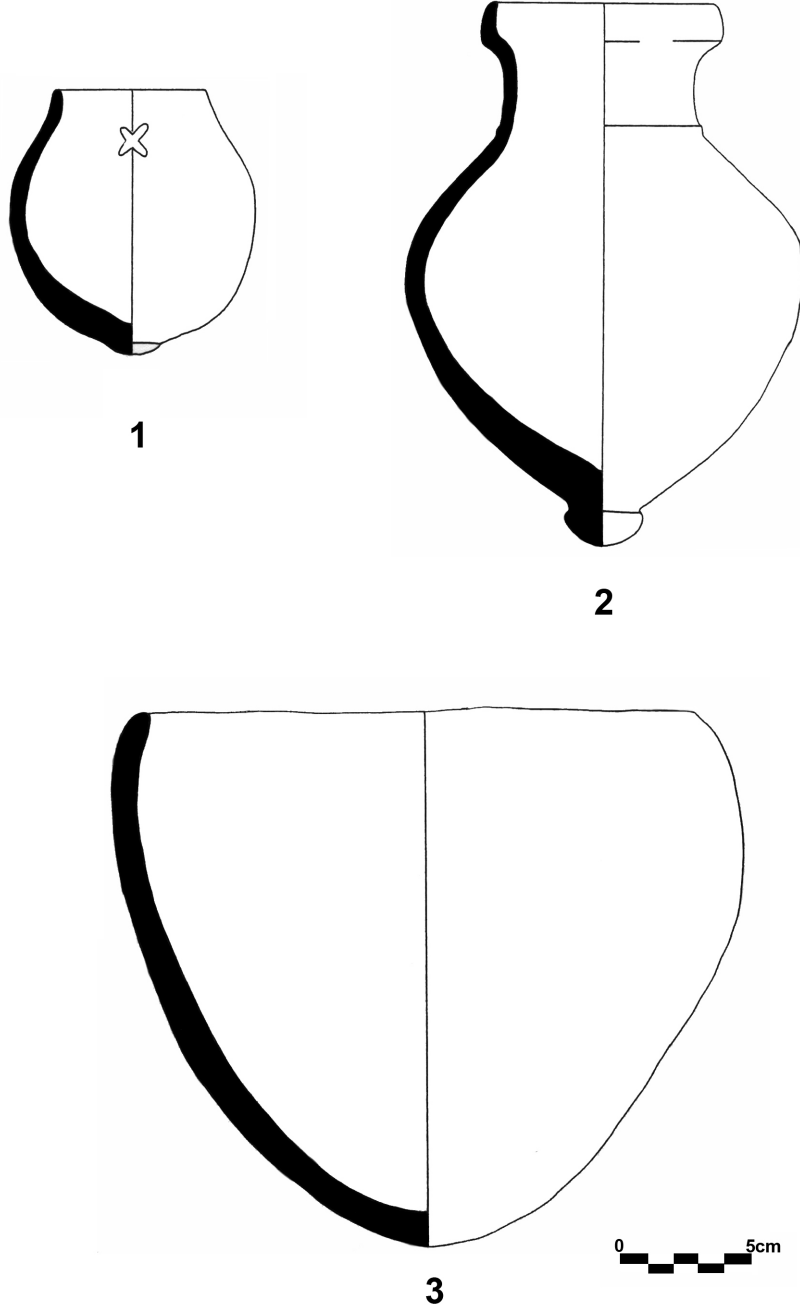
Hakemi Use’nin de içinde bulunduğu Yukarı Dicle Vadisi MÖ II. binyılın sonlarından itibaren Assur etkisine girmiştir. Dönemin çivi yazılı belgelerinde bölgenin tarihi hakkında doyurucu olmasa da bazı bilgiler bulmak mümkündür. Bu belgelerin ışığı altında Yukarı Dicle Vadisi’nin önceleri bölgeye hâkim olan Mittani ile batıdaki büyük siyasi güç Hititler arasında; daha sonraları da hızla güçlenip bu iki gücün arasında yer edinmeye çalışan Assur arasında bazı sorunlara neden olduğu anlaşılmaktadır. Orta Assur krallarından I. Adad-Nirari (MÖ 1295-1264) Mitanni kralı I. Şattuara’nın kendisine baş kaldırdığından; ancak kendisinin büyük başarıyla onu dize getirerek haraca bağladığından söz etmektedir (Grayson, 1987, s. 135-137). Bu belgede adı geçen Ta’idu/Tidu şehrinin lokalizasyonu dil bilimciler ve arkeologlar tarafından uzun süre tartışılmıştır. Alman araştırmacı K. Kessler (1980, s. 95-105) yazılı belgeler ışığında bölgede gerçekleştirdiği alan çalışmasına dayanarak Ta’idu/Tidu şehri için Hakemi

---

¹ Hakemi Use, Üçtepe kazı ekibinin gerçekleştirdiği yüzey araştırmasında Usotepesi olarak geçmiştir. (Koroğlu, 1998, s. 60).

Resim 12. Geç Assur dönemi mezar kaplarının çizimi

Resim 13. M-238'de ele geçirilen kapların çizimi

Use'nin yaklaşık 30km batısında yer alan ve yörenin en büyük yerleşimlerinden biri olan Üçtepe'yi önermiştir.

I. Adad-Nirari'nin oğlu olarak Assur tahtına çıkan I. Salmanassar (MÖ 1263-1234) Yukarı Dicle Vadisi'ne askeri seferler düzenlemiştir. Özellikle bölgenin kuzeyinde hızla güçlenen ve daha sonraları Urartu adını alacak olan Uruatri Ülkesi'ne düzenlediği seferle tanınan kral zamanında bölgenin Assur egemenliğinde olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 13. yüzyıl sonlarında hüküm süren Assur krallarından I. Tukulti-Ninurta, Mardin civarında bulunan Kaşiyari dağlarını geçtiğinden ve ardından Alzu (Ergani civarı) topraklarına gittiğinden söz etmektedir (Karg, 1999, s. 241).

Yukarı Dicle Vadisi hakkında bilgi içeren metinlerin zaman içinde azalması ile Assur Devleti'nin Önasya siyaseti içindeki konumunun zayıflaması, aynı zamana rastlar. Özellikle Yukarı Dicle Vadisi'nde Assur'un etkisinin azalmasıyla birlikte, bölgede Aramilerin etkinliğinin arttığı görülür. Yazılı belgelerdeki bilgi bu artışın gerekçelerini açıklamaya yetmemekle birlikte, Aramilerin tüm kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da geniş bir etkinlik kurdukları bilinmektedir.

Assur tahtına I. Tiglat-Pliser'in (MÖ 1114-1076) geçmesiyle bölgede Assur etkisi yeniden artmaya başlamıştır. Bu kral zamanında Assur güçlerinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan ve Muşki adını verdikleri, sayıları yirmi bin civarında olduğu belirtilen önemli bir askeri güç ile savaştığı bildirilmektedir (Sevin, 1991, s. 96). Az tanınan Orta Assur krallarından Assur-bel-kala (MÖ 1073-1056) zamanında Yukarı Dicle Vadisi'nin hâlâ Assur etkisinde olduğu, Ilısu Barajı kazılarında ele geçirilen arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır (Kozbe, 2006, s. 497).

Assur'un Yukarı Dicle Vadisi'ndeki etkinliği konusunda yazılı belgeler uzun bir suskunluktan sonra, tahta II. Assurnasirpal'in geçmesiyle bilgi akışı yeniden başlamaktadır. Bu kral zamanında Assur devletinin tekrar kuzeye yöneldiği ve bölgenin tamamen Assur etkisine girdiği anlaşılmaktadır. MÖ 882 yılında II. Assurnasirpal'in bölgeye geldiğinin en sağlam kanıtı arkeoloji literatürüne "Kurh Monolitleri" şeklinde giren ve bugün Londra'da *British Museum*'da korunan, üzerinde çivi yazılı kitabe bulunan iki steldir. Söz konusu stellerden biri II. Assurnasirpal'e (MÖ 883-859); diğeri ise oğlu III. Salmanassar (MÖ 858-824) tarafından yaptırılmıştır. Söz konusu steller, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde bölgede seyahat eden İngiltere'nin Diyarbakır Başkonsolosu J.G. Taylor tarafından 1861 yılında Kerkh/Kurh isimli köyde bulunmuştur (Taylor, 1865, s. 22-23). Adı geçen köyün günümüzde tam olarak neresi olduğu konusunda tartışma olmakla birlikte, bu köy büyük olasılıkla Bismil ilçe merkezinin yaklaşık 20km batısında, Diyarbakır-Batman karayolunun kenarında yer alan Üçtepe olmalıdır (Sevin, 2006, s. xi; Köroğlu, 1998, s. 11). Üçtepe, yerel halk tarafından hâlâ Kerkh adı ile anılmaktadır.

Kerkh Steli'nde II. Assurnasirpal'in kuzeydeki Na'iri ülkesine düzenlediği askeri sefer sırasında Yukarı Dicle Vadisi'ne geldiğinden ve daha önceleri Assur'a bağlı olan, fakat açlık nedeniyle Şubria² ülkesine gitmiş olan toplulukların eyalet merkezine yeniden döndürüldüğünden ve kendisinin bir kireçtaşı steli buraya diktirdiğinden söz etmektedir (Grayson, 1991, s. 202). Geniş yüzünde II. Assurnasirpal'in, günümüze silik şekilde ulaşmış olan bir kabartması bulunan Kerkh stelindeki yazıtta, kralın ilk beş yılda gerçekleştirildiği icraat anlatılmaktadır. Bu durumda stel en erken kralın tahta çıkışının beşinci yılına, yani MÖ 879 yılına tarihlendirilmektedir (Kessler, 1980, s. 28; Radner ve Schachner, 2001, s. 732). Bu yazıtta kralın Na'iri ülkesine düzenlediği ikinci seferden söz edilmektedir. Oysa II. Assurnasirpal krallığının ikinci yılında Na'iri ülkesine bir sefer düzenlediği ve buradaki kahramanlığını anlatan steli, Assur'un eyalet merkezi Tushan'a diktirdiği anlatılmaktadır. Bu nedenle Kerkh Steli'nin kral tarafından Tushan'a diktirilen stel olmadığı ve Tushan'ın Yukarı Dicle Vadisi'nin görkemli höyüklerinden Ziyaret Tepe olduğu görüşü ağırlık kazanmaya başlamaktadır (Karg, 1999, s. 242). Ziyaret Tepe, Hakemi Use'nin yaklaşık 3km doğusunda yer almaktadır. Diğer taraftan Tushan hakkındaki bilgiler II. Assurnasirpal döneminde başlar. Bu kraldan sonra Tushan, Assur İmparatorluğunun kuzey sınırı için önemli bir konuma gelmiştir. Tushan'ın lokalizasyonu konusuna açıklık getirecek en önemli yazılı belge, İlısu Barajı dolmuş alanında yer alan Giricano'da 2000 yılında bulunmuştur (Schachner, 2002, s. 552; Roaf, 2002, s. 561). Giricano, Hakemi Use'nin yaklaşık 2km kuzeyinde, Dicle Nehri'nin diğer yakasında bulunmaktadır. Giricano'da bir kap içinde ele geçen 15 adet çivi yazılı belge, Ahuni isimli bir tüccara ait olup iki metinde Tushan ismi geçmektedir (Radner, 2002, s. 565). Giricano metinlerinde adı geçen bu tüccar, aslında Tushan'da ikamet etmekte; büyük çiftlik anlamına gelen ve Giricano'nun o dönemdeki ismi olan "Dunu-şa-Uzibi" ye sık sık gelmektedir. Tushan, bölgede Assur'un gücünün göstergesi konumundadır. Bu metinler sayesinde Hakemi Use civarında Assur etkisi hakkında fikir sahibi olmak mümkündür.

II. Assurnasirpal'in varisi olan III. Salmanassar zamanında sadece Yukarı Dicle Vadisi değil, aynı zamanda Yukarı Fırat Havzası'nda da Assur egemenliği pekişmiştir. Kral, Dicle Nehri'nin kaynağını kontrol etmek için Toros Dağlarının eteklerine kadar gitmiş ve Dicle Tüneli olarak anılan yerde bir kaya kabartması yaptırtmıştır (Russell, 1986, s. 361; Börker-Klähn, 1982, s. 187-188; Schachner, 2006, s. 77-83).

III. Salmanassar'ın ölümünden sonra Assur İmparatorluğu iç karışıklıklarla uğraşmak zorunda kalmış; özellikle kuzeydeki büyük rakip Urartu güneye doğru Assur aleyhine büyük kazanımlar elde etmiştir. Bununla birlikte, İlısu Barajı dolmuş alanında yapılan kazıların da gösterdiği gibi, Urartu Torosların güneyinde pek etkili olamamıştır.

---

² Assur belgelerinde geçen Şubria veya Şubru, MÖ III. binyılda Subartu şeklinde geçmekte olup Kessler tarafından Dicle'nin kuzeyindeki alan olarak tanımlanmaktadır (Kessler, 1995, fig.1).

Bugüne kadar Ilısu Barajı kazılarında Urartu'nun bölgeye geldiği ve etkili olduğuna dair hiçbir arkeolojik buluntu ele geçirilememiştir. Assur her ne kadar kendi içinde bir zafiyete uğramış olsa da, Yukarı Dicle Vadisi'ndeki gücünde her hangi bir sarsıntı olmamış gibi görünmektedir. Bölgenin tek hâkimi hâlâ Assur'dur. Bu durum Assur Devleti'nin yıkılmasına kadar sürmüştür gibi görünmektedir. Tushan, aynı zamanda imparatorluğun kurucusu olan II. Assurnasirpal tarafından MÖ 882 yılında yeniden inşa edildikten sonra, MÖ 7.yüzyılın sonuna kadar Assur'un eyalet başkenti olarak kalmıştır. Daha sonraları bir Arami devleti olan Bit-zamani ile birleştirilmiştir (Kessler, 1995, s. 65). Önceleri Na'iri vilayeti olarak anılan Bit-zamani'den MÖ 8. yüzyıldan sonra, başkenti Amedi³ olan bir devlet olarak söz edilmektedir (Kessler, 1979, s. 218).

Yukarıda tanıtılan ve Geç Assur dönemi tabakalarında ele geçirilen dört mezar ve içindeki seramiğin benzerleri gerek Assur çekirdek bölgesinde; gerekse Ilısu Barajı dolmuş alanında sürdürülen kazıların Geç Assur tabakalarında ortaya çıkartılmıştır. Ilısu Barajı kazıları başlamadan önce Mardin ili Nusaybin ilçesinde yer alan Girnavaz kazılarında ele geçirilen Geç Assur seramiği (Erkanal, 1985; Erkanal, 1986; Şenyurt, 1988; Şenyurt, 1995) ile Bismil'in batısındaki Üçtepe (Sevin, 1990; Köroğlu, 1998; Özfirat, 2006) buluntuları, bölgedeki Assur varlığını kanıtlamıştır. Halen devam eden Ilısu Barajı kazıları ve yüzey araştırmaları sayesinde Assur'un Yukarı Dicle Vadisi'ndeki kontrolü ayrıntılı bir biçimde gözler önüne serilmektedir.

Değerlendirme

Geç Assur döneminde Hakemi Use'de iskânın varlığı sadece mimari kalıntılarla değil; aynı zamanda mezarlarla da ispatlanmıştır. II. Assurnasirpal'in tahta çıkmasıyla birlikte, Hakemi Use'nin de içinde bulunduğu Yukarı Dicle Vadisi, Assur İmparatorluğu için stratejik bir konuma gelmiştir. Urartu'nun kuzeyde hızla güçlenmesi nedeniyle yöre, Assur kralları tarafından tampon bölge olarak kullanılmış; bu da Assur'un bölgede daha sağlam temellere dayanan bir yapılanmaya gitmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu durumda şöyle bir çıkarımda bulunulabilir: Assur'un eyalet merkezi olan Tushan aynı zamanda yöredeki en önemli ticaret merkezi konumundaydı. Olasılıkla II. Assurnasirpal'in daha I. Na'iri seferi için anlattığı, açlık nedeniyle yaklaşık 180 yıl bölgeden uzaklaşmış halk yeniden yöreye yerleştirilmiş ve Tushan yeniden çekim merkezi konumuna getirilmiştir. Tushan'ın etrafına kurulan köy veya mezralarda kontrolü Tushan'da olmak kaydıyla tarımsal etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Assur İmparatorluğunun kuzey politikası olarak tarıma dayalı bir koloni hareketi (Parker, 2001, s. 99) kapsamında insan grupları zorla bölgeye getirilerek çok sayıda yeni köyler kurulmuştur. Yazılı belgelerdeki bu bilgi, Ilısu Barajı kazı ve araştırmalarıyla

³ Amedi günümüzde Diyarbakır şehir merkezinde, İçkale olarak adlandırılan kesimde yer alan höyüktür.

kanıtlanmaktadır. Iısu Barajı kurtarma kazılarında Kavuşan Höyük (Kozbe, 2006), Ziyaret Tepe (Matney, 1999), Şahintepe/Müslümantepe (Ay, 2002), Hirbemerdon (Laneri, 2007), Giricano (Schachner, 2002), Aşağı Salat (Şenyurt, 2006) kazılarında Geç Assur iskânı ve Salat Tepe’de içinde Geç Assur kapları bulunan erzak çukurları (Ökse, 1999) tespit edilmiştir. Salat Çayının doğusunda ve Iısu Barajı İnşaat sahasında yapılan yüzey araştırmaları⁴, ortalama 4km aralıklarla kurulmuş küçük yerleşim birimlerinin (çiftlikler) varlığını göstermiştir. Birbirine yakın ve küçük boyutlu köyler aynı zamanda Assur çekirdek bölgesiyle de sıkı ilişki içindeydiler. Bu yerleşimlerden Ziyaret Tepe boyutlarından dolayı köy yerleşimi olmayıp daha büyük bir merkez olmalıdır ve yazılı belgelerde geçen Assur eyalet merkezi Tushan olması kuvvetle muhtemeldir.

Gerek kazılarda ortaya çıkartılan sağlam seramik kaplar veya parçaları; gerekse mezarlardaki seramik örnekleri Assur İmparatorluk dönemi özelliği gösterdiğinden, Hakemi Use’deki Geç Assur yerleşiminin MÖ 9-7 yüzyıllar arasına tarihlendirilmesi öngörülmektedir.

KATALOG

Katalog 1 (Resim 4; Resim 12: 2)

kazı envanter no: HKM-08/09 **açma:** G7 Açması **mezar no:** 233 **yükseklik:** 14cm **genişlik:** 12.2cm **katkı:** seyrek: kireç **renk:** dış ve iç: 5YR 6/6 kızıl sarı **pişme:** yüksek **sertlik:** yüksek **teknik:** çark yapımı **bezeme:** yok

Katalog 2 (Resim 6; Resim 13: 3)

kazı envanter no: HKM-08/06 **açma:** F6 Açması **mezar no:** 238 **yükseklik:** 22cm **genişlik:** 25.5cm **katkı:** seyrek: kum-kireç **renk:** dış ve iç: 2.5YR 7/6 pişme: yüksek **sertlik:** yüksek **teknik:** el yapımı **bezeme:** hafif tarama izleri

Katalog 3 (Resim 7; Resim 13: 1)

kazı envanter no: HKM-08/04 **açma:** F6 Açması **mezar no:** 238 **yükseklik:** 10.8cm **genişlik:** 9.2cm **katkı:** yoğun: saman **seyrek:** kireç **renk:** dış ve iç: 5YR 6/4 açık kızıl kahverengi **pişme:** yüksek **sertlik:** yüksek **teknik:** çark yapımı **bezeme:** oluk şeklinde çarpı işareti

Katalog 4 (Resim 8; Resim 13: 2)

kazı envanter no: HKM-08/05 **açma:** F6 Açması **mezar no:** 238 **yükseklik:** 20.5cm **genişlik:** 15cm **katkı:** seyrek: saman-kireç **renk:** dış ve iç: 7.5YR 6/3 açık kahverengi **pişme:** yüksek **sertlik:** yüksek **teknik:** çark yapımı **bezeme:** yok

---

⁴ Bu bölgede Prof. Dr. A. T. Ökse başkanlığında 2008 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında, Salat Çayı çevresinde 10, Iısu Köyü çevresinde 11 Yeni Assur yerleşimi tespit edilmiştir. Iısu Köyü çevresindeki araştırmalar için bkz. Ökse ve diğerleri (baskıda). Iısu Barajı inşaat sahasındaki bu döneme ait yerleşim alanlarından Zeviya Tivilki’de kurtarma kazıları 2009 yılında başlatılmıştır. Bu bilgiler için Prof. Dr. A. Tuba Ökse’ye şükranlarımı sunarım.

Katalog 5 (Resim 10; Resim 12: 3)

kazı envanter no: HKM-08/08 **açma:** G6 Açması **mezar no:** 259 **yükseklik:** 14.8cm **genişlik:** 17.9cm **katkı:** seyrek: kum **renk:** dış ve iç: 7.5YR 6/4 açık kahverengi **pişme:** yüksek **sertlik:** yüksek **teknik:** çark yapımı, elle sonlandırma **bezeme:** yok

Katalog 6 (Resim 11; Resim 12: 1)

kazı envanter no: HKM-08/01 **açma:** G6 Açması **mezar no:** 262 **yükseklik:** 10.4cm **genişlik:** 8cm **katkı:** yoğun: saman **seyrek:** kireç **renk:** dış ve iç: 5YR 7/3 pembe **pişme:** yüksek **sertlik:** yüksek **teknik:** çark yapımı **bezeme:** yok

Kaynakça

- Ay, E. (2002). 2000 yılı Müslümantep (Şahintepe) kazısı. N. Tuna ve J. Velibeyoğlu (Eds.) *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, içinde (s. 491-506). Ankara: ODTÜ yayınları.
- Börker-Klähn, J. (1982). *Altvorderasiatische Bildstelen und vergleichbare Felsreliefs*. Mainz: (Baghdader Forschungen): Verlag Philipp von Zabern.
- Erkanal, H. (1985). 1983 Gırnavaz Kazıları. *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 121-135.
- Erkanal, H. (1986). 1984 Gırnavaz Kazıları. *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 201-220.
- Grayson, A. K. (1987). *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennium BC (to 1115 BC)*. Toronto: Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods.
- Grayson, A. K. (1991). *Assyrian Rulers of the First Millennium BC (1114-859)*. Toronto-Buffalo-London.
- Hausleiter, A. (1999). Neo-Assyrian pottery from Kalhu/Nimrud, with special reference to the Polish excavations in the "Central Building. A. Hausleiter and A. Reiche (Eds.) *Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia, Papers presented at the meetings of the international "table ronde" at Heidelberg (1995) and Nieborów (1997) and other contributions*, içinde (pp. 17-58), Münster: Ugarit-Verlag.
- Karg, N. (1999). Gre Dimse 1998: Başlangıç raporu. N. Tuna ve J. Öztürk (Eds.) *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, içinde (s. 237-296). Ankara: ODTÜ yayınları.
- Kessler, K. (1979). Geographische Notizen. *Zeitschrift für Assyriologie*, 69, 217-220.
- Kessler, K. (1980). *Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens nach keilschriftlichen Quellen des 1. Jahrtausends v. Chr.* Wiesbaden: Tübinger Atlas des Vorderen Orients.
- Kessler, K. (1995). Şubria, Urartu and Assur. M. Liverani (Ed) *Neo-Assyrian Geography*, içinde (pp. 55-67). Rome: La Sapienza.

- Kozbe, G. (2006). Çanak çömlek gelenekleri ışığında Geç Tunç Çağı sonundan Geç Demir Çağı sonuna dek Yukarı Dicle bölgesinde Assur varlığı. A. Erkanal-Öktü, E. Özgen, S. Günel, A.T. Ökse, H. Hüryılmaz, H.Tekin ve diğerleri (Eds.) *Hayat Erkanal'a Armağan; Kültürlerin Yansıması*, içinde (s. 496-509). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Köroğlu, K. (1998). *Üçtepe I, Yeni Kazı ve Yüzeysel Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Laneri, N. (2007). Archaeological work at Hirbemerdon Tepe. 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı, cilt 1*, Ankara, 671-682.
- Matney, T. (1999). Ziyaret Tepe'de yüzeysel araştırması ve yüzeysel taraması, Diyarbakır ili, 1997-1998. N. Tuna ve J. Öztürk (Eds.) *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, içinde (s. 297-318). Ankara: ODTÜ yayınları.
- Oates, J. (1959). Late Assyrian pottery from Fort Shalmaneser. *Iraq*, 20, 114-157.
- Ökse, T. (1999). Salat Tepe araştırması 1998. N. Tuna ve J. Öztürk (Eds.) *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, içinde (s. 333-344). Ankara: ODTÜ yayınları.
- Ökse, A. T., A. Görmüş, E. Atay, Y. Muluk, M. Eroğlu, S. Torpil ve diğerleri (baskıda) *Ilisu Barajı inşaat sahası yüzeysel araştırmasında belirlenen arkeolojik alanlar. TÜBA-Kültür Envanteri Dergisi*.
- Özfirat, A. (2006). *Üçtepe II, Tunç Çağları, Kazı ve Yüzeysel Araştırmaları Işığında*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Parker, B. (2001). *The Mechanics of Empire. The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*. Helsinki: University of Helsinki Press.
- Radner, K. (2002). Giricano'da bulunan çivi yazılı tablet arşivi. N. Tuna ve J. Velibeyoğlu (Eds.) *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, içinde (s. 564-566). Ankara: ODTÜ yayınları.
- Radner, K. ve A. Schachner, (2001). Tushan'dan Amidi'ye: Assur döneminde Yukarı Dicle Havzasıyla ilgili topografik sorular. N. Tuna, J. Öztürk, J. Velibeyoğlu (Eds.) *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, içinde (s. 729-776). Ankara: ODTÜ yayınları.
- Roaf, M. (2002). Giricano'da bulunmuş olan çivi yazılı tabletlerin kazı ve konservasyonu hakkında rapor. N. Tuna ve J. Velibeyoğlu (Eds.) *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, içinde (s. 561-563). Ankara: ODTÜ yayınları.
- Russell, H. F. (1986). Assyrian monuments at the Tigris Tunnel. *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 361-363.

- Schachner, A. (2002). 2000 Yılı Giricano kazıları ön raporu. N. Tuna ve J. Velibeyoğlu (Eds.) *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, içinde (s. 549-586). Ankara: ODTÜ yayınları.
- Schachner, A. (2006). An den Ursprung des Tigris schrieb ich meinen Namen - Archäologische Forschungen am Tigris-Tunnel, *Antike Welt*, 36/2, 77-83.
- Sevin, V. (1990). 1988 yılı Diyarbakır/Üçtepe Kazısı. *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, cilt 1, Ankara, 103-123.
- Sevin, V. (1991). Early Iron Age in the Elazığ region and problem of the Mushkians. *Anatolian Studies*, XLI, 87-97.
- Sevin, V. (2006). Sunuş. A. Özfirat, *Üçtepe II, Tunç Çağları, Kazı ve Yüzey Araştırmaları Işığında*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Şenyurt, Y. S. (1988). Girnavaz Kazıları ışığında Geç Assur Devri düğme dipli vazoları. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt XXXII, sayı: 1-2, 281-291.
- Şenyurt, Y. S. (1995). Late Assyrian painted pottery from Girnavaz. A. Erkanal, H. Erkanal, H. Hüryılmaz, A. T. Ökse, N. Çınardalı, S. Günel, ve diğerleri (Eds.) *İ. Metin Akyurt-Bahaddin Devam Anı Kitabı, Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*, içinde (s. 327-339), İstanbul: Arkeoloji Sanat yayınları.
- Şenyurt, Y. S. (2006). Aşağı Salat Tepe’de bir Yeni Assur mezarı (M-29). A. Erkanal-Öktü, E. Özgen, S. Günel, A.T. Ökse, H. Hüryılmaz, H. Tekin ve diğerleri (Eds.) *Hayat Erkanal’a Armağan; Kültürlerin Yansıması*, içinde (s. 697-704), İstanbul: Homer Kitabevi.
- Taylor, J. G. (1865). Travels in Kurdistan, with notices of the sources of the eastern and western Tigris, and ancient ruins in their neighbourhood. *Journal of Royal Geographical Society*, 35, 21-58.